

"Crni" i "crveni" u Hrvatskoj i Srbiji

Janko Bekić

**Hrvatska i Srbija, dvije zemlje s
vrlo sličnim iskustvima iz Drugoga
svjetskog rata, devedesetih godina
20. stoljeća pokrenule su proces
revizije novije povijesti**

O reviziji povijesti nakon raspada SFRJ mnogo se pisalo i u Hrvatskoj i u Srbiji. Polemika je vođena uglavnom u povjesničarskim krugovima, iz njih se prelijevala u sferu politike, a često je redosljed bio i obratan. Politolozi su se ponajprije bavili prijelazom iz znanosti u politiku ili, točnije, istraživali su kako nastaju politike povijesti, kako one utječu na birače i, u konačnici, na izborne rezultate. U drugom je planu ostalo bavljenje pitanjem kakav je utjecaj konstrukcije i dekonstrukcije povijesti na nacionalni identitet.

Svakome upućenom promatraču poznato je da Drugi svjetski rat zauzima središnje mjesto u svim raspravama o novijoj povijesti i, usudio bih se reći, povijesti općenito. To ne čudi ako se ima na umu da ljudska stradanja nikad nisu bila veća nego između 1941. i 1945. te da su brojni svjedoci tih istih stradanja još živi i mogu iz prve ruke govoriti o svojim iskustvima. To taj rat razlikuje od Prvog svjetskog rata prema kojemu samo rijetki imaju emotivan odnos. Odatle potječe i izravan utjecaj Drugoga svjetskog rata na politiku i konstrukciju identiteta.

Zastupam hipotezu da su Hrvatska i Srbija, dvije zemlje s vrlo sličnim iskustvima iz Drugoga svjetskog rata, devedesetih godina 20. stoljeća pokrenule proces revizije novije povijesti. U njemu su različito vrednovale vlastitu ulogu u ratu, što je rezultiralo time da većina Hrvata danas ima izrazito negativan stav prema hrvatskoj ulozi u Drugome svjetskom ratu, dok je za veliku većinu Srba taj rat izvor nacionalnog ponosa. Premda mnogi misle da prošlost treba ostaviti iza sebe i okrenuti se budućnosti, smatram da je pozitivan odnos prema nacionalnoj povijesti ključan

za kolektivno samopoštovanje i samopouzdanje, dok negativan odnos prema njoj djeluje kao uteg i stalni izvor frustracija. Upravo je zato važno utvrditi kako politike povijesti, pogotovo one koje se odnose na razdoblje od 1941. do 1945, mogu pozitivno ili negativno utjecati na formiranje nacionalnog identiteta.

Hrvatska: od dvostrukih pobjednika do dvostrukih gubitnika

Ranih devedesetih godina, u jeku ratnog vihora, hrvatski predsjednik Franjo Tuđman pokrenuo je proces "hrvatske pomirbe" koja je trebala jednom zauvijek zakopati ratnu sjekiru između partizana i ustaša i, što je još važnije, njihovih potomaka. Time se željelo homogenizirati hrvatsko nacionalno tijelo radi obrane od velikosrpske agresije. Tuđman je pomirbu koncipirao tako da je i jednoj i drugoj sukobljenoj strani priznao zasluge u stvaranju hrvatske države, premda je u Ustavu spomenuta samo jedna, antifašistička strana, što je ponajprije bilo povezano s potrebom za međunarodnim priznanjem mlade države koja je sa sobom nosila tešku i problematičnu povijesnu prtljagu. Nedavno je otkriveno da je drugi hrvatski predsjednik Stjepan Mesić, koji se javno predstavlja kao uvjereni antifašist, na jednoj turneji 1992. na kojoj je prikupljao financijsku pomoć hrvatske dijaspore zastupao tezu prema kojoj su Hrvati u Drugome svjetskom ratu pobijedili dvaput: 1941. kada su dobili Nezavisnu Državu Hrvatsku i 1945. kada su se našli na pobjedničkoj strani zajedno sa saveznicima.¹

**Posljedica je Karamarkova stava
prihvatanje "povijesne činjenice"
da se hrvatski narod u ključnom
trenutku europske i svjetske povijesti
borio na čak dvije strane zla! Jer, ako
su fašisti i komunisti jednaki, onda
nema bitne razlike između ustaša
i partizana. Kako su svi Hrvati koji
su bili aktivni sudionici Drugoga
svjetskog rata bili ili pripadnici
vojske NDH ili NOV-a, onda su svi
njihovi potomci djeca i unučad ratnih
zločinaca**

Nakon pobjede u Domovinskom ratu, mirne reintegracije Podunavlja, Tuđmanove smrti i trijumfa lijeve koalicije na parlamentarnim izborima 2000. godine, društveni se kontekst stubokom mijenja. U nedostatku jasnoga vanjskog neprijatelja,

desno krilo hrvatskoga političkog spektra okreće se unutarnjem neprijatelju – koliko god fiktivan on bio. Ratna sjekira između partizana i ustaša ponovno je iskopana. Iz žarišta nacionalnog antagonizma nestaju Srbi, a njihovo mjesto zauzimaju "domaće izdajice i kvislinzi".² U takvoj atmosferi više nije bilo korisno priznavati zasluge NOB-a, nego se on demonizira radi pridobivanja glasova desno orijentiranih birača. Prvi hrvatski *red scare* pokrenut je na skupu podrške hrvatskim generalima 2001. godine na splitskoj rivi. Istodobno, država se jasnije distancira od ustaštva, ali je na to poglavito motivira netom započet proces integracije u Europsku Uniju i NATO. U novonastalom kontekstu obilježavanje pokolja kod Bleiburga dobiva funkciju instrumentalizacije povijesti radi mobilizacije desnoga biračkog tijela (unutarnja politika), dok komemoracije u Jasenovcu služe približavanju euroatlantskim integracijama (vanjska politika). Vrhunac takva razvoja dosegnut je dvadeset godina nakon pokretanja "hrvatske pomirbe", i to prijedlogom ministra unutarnjih poslova Tomislava Karamarka, povjesničara poput prvoga hrvatskog predsjednika, da se iz izvorišnih osnova Ustava izbaci stavka o antifašizmu, te (predizbornim) uhićenjem Tuđmanova bliskog suradnika i prvog ministra unutarnjih poslova samostalne Hrvatske Josipa Boljkovca, pod sumnjom da je kao šef karlovačkog ogranka OZNA-e u svibnju 1945. naredio strijeljanje civila optuženih za suradnju s ustašama. Tako je ministar policije, inače neumoran u svom pozivanju na ostavštinu predsjednika Tuđmana, potpuno izokrenuo njegovu osnovnu tezu, oduzevši objema sukobljenim stranama iz Drugoga svjetskog rata bilo kakve zasluge za stvaranje hrvatske države. Posljedica je Karamarkova stava, koji je postao opće mjesto na desnome političkom spektru, prihvaćanje "povijesne činjenice" da se hrvatski narod u ključnom trenutku europske i svjetske povijesti borio na čak dvije strane zla! Jer, ako su fašisti i komunisti jednaki, onda nema bitne razlike između ustaša i partizana. Kako su svi Hrvati koji su bili aktivni sudionici Drugoga svjetskog rata bili ili pripadnici vojske NDH ili NOV-a, onda su svi njihovi potomci, logičnim slijedom, djeca i unučad ratnih zločinaca. Pitanje je što to "saznanje" znači za hrvatski identitet, a posebno za identitet djece i mladih koji se formira u osnovnoj i srednjoj školi, i to poglavito na satovima povijesti.

Srbija: pobjednici i u porazu

S druge strane Drine, Srbija priznaje i slavi čak dva pokreta otpora iz Drugoga svjetskog rata: komunistički (partizanski) i monarhistički (četnički). Kao što je spomenuto u uvodu, zadatak ovoga teksta nije ni utvrđivanje povijesne istine o jednome ili drugom pokretu ni točnog broja njihovih žrtava. Stoga je u njegovim okvirima potpuno irelevantno jesu li ravnogorski četnici više vremena provodili spašavajući američke pilote ili kolaborirajući s njemačkim i talijanskim okupatorima s ciljem stvaranja i etničkog čišćenja Velike Srbije. Ono što ovdje razmatram jest izgradnja nacionalnog identiteta, a službeni je Beograd tome zadataku pristupio vrlo ozbiljno i, za razliku od Zagreba, dosljedno.

Potreba za pomirenjem "crnih" i "crvenih" pojavila se devedesetih godina i u Srbiji. Za vrijeme vladavine Slobodana Miloševića taj je proces tekao sporo i sramežljivo, ponajprije zato što

je Miloševićeva Socijalistička partija Srbije bila izravan nasljednik Saveza komunista Srbije i nastojala je očuvati privid lijevoga političkog opredjeljenja. Tek su postupne promjene u sadržaju povijesnih udžbenika dale naslutiti smjer u kojemu ide nova Srbija. Do otvorene rehabilitacije četništva došlo je tek nakon rušenja Miloševićeva režima, a od 2005. godine vlade Republike

Srbija priznaje i slavi čak dva pokreta otpora iz Drugoga svjetskog rata: komunistički (partizanski) i monarhistički (četnički)

Srbije sudjeluju u proslavama obljetnica vezanih za četnički pokret (Cvijić, 2008:721-726). Zbog nešto drugačijega povijesnog konteksta, četništvo je relativno lako revidirano i promaknuto u legitiman pokret otpora, što je predstavljalo veliku satisfakciju za onaj dio Srba koji su odrasli u obiteljskim tradicijama simbolički zasnovanim na himni "Bože pravde", a ne "Hej Slaveni". Srbijanska je historiografija odbacila samo marginalni nedićevski element koji je, bez ikakve sumnje, služio kao marioneta Hitlerova Reicha.³ Tako je stvorena kolektivna svijest o tome da su se Srbi u Drugome svjetskom ratu borili na čak dvije dobre strane. To ih, kao i Hrvate, ali u pozitivnom smislu, čini jedinstvenima u Europi. Srpsku se djecu i mladež, za razliku od hrvatske, u školi uči da mogu biti ponosni na svoje djedove koji su se svi, bilo kao partizani bilo kao četnici, suprotstavili fašističkom okupatoru. Stoga srpski školarci imaju mnogo manje problema u formiranju vlastitog identiteta od njihovih vršnjaka u Hrvatskoj, a ideološki rascjep između "crnih" i "crvenih" sveden je na minimum.

Objašnjenje s četiri varijable

Kako objasniti tako različite procese? Učinit ću to pomoću četiriju varijabli koje nije teško detektirati. Prvu čini duga državna tradicija Srbije (od 1878) i kratka državna tradicija Hrvatske (od 1992). Srbija razmišlja i djeluje kao subjekt međunarodnih odnosa najkasnije od Berlinskog kongresa 1878. Bila je pobjednica u Prvome i Drugom balkanskom ratu, Prvome svjetskom ratu i, kao dio Jugoslavije, u Drugome svjetskom ratu. Stoga ima dugo i bogato iskustvo kao samostalna država, ali i kao *de facto* ključna republika bivše Jugoslavije, pa ima i mnogo više iskustva u izgradnji nacionalnog identiteta. U Beogradu je uspostavljena Kneževina Srbija, a potom i Kraljevina Srbija, koja je zajedno sa silama Antante sjedila za pobjedničkim stolom na Versajskoj mirovnoj konferenciji 1919. Nakon toga iz Beograda se upravljalo Kraljevinom SHS i Kraljevinom Jugoslavijom, a potonja je (neuspješno) pokušala izgraditi novu, integralnu jugoslavensku naciju. Poslije Drugoga svjetskog rata Beograd je postao središte jugoslavenske federacije i jedno od središta Pokreta nesvrstanih koji je zagovarao internacionalizam. Godine 1991. počeo je, a 2006. završio proces povratka Srbije u klasičan oblik nacionalne države kakav je prvi put izborila na Berlinskom kongresu. Hrvatska pak, osim kratkotrajne i marionetske NDH, nema nikakva broj 8 - prosinac 2011.

iskustva ni u međunarodnoj politici ni u izgradnji nacionalnog identiteta. Stoga i ne treba previše čuditi što objema državnim zadaćama pristupa naivno i bez osjećaja za kontinuitet.

Druga je varijabla miješana percepcija četničkog pokreta u međunarodnim krugovima te krajnje negativna percepcija ustaštva i NDH. Premda su zapadni saveznici najkasnije 1944. prestali pomagati četnički pokret,⁴ preusmjerivši svu pomoć NOP-u Josipa Broza Tita, ipak su ostali američki Orden za zasluge Dragoljubu Mihajloviću, naslovnica časopisa "Time" s njegovim likom i holivudski film "Chetniks! The Fighting Guerillas" u kojemu je "Čiča Draža" prikazan kao balkanski Robin Hood, kao svjedočanstva drukčije percepcije tog pokreta. S druge strane, izvan hrvatskog etnikuma ne postoji nijedna pozitivna asocijacija na Antu Pavelića, ustaše i NDH. Dapače, pomalo nepravedno, ustaše se u međunarodnoj historiografiji nerijetko opisuje kao najgore koljače u Drugome svjetskom ratu, što ilustrira i vrlo proširena anegdota o košari punoj iskopanih očiju na poglavnikovom stolu. Također, koncentracijski logor Jasenovac jedan je od najgorih u Europi, ne toliko zbog broja žrtava koliko zbog okrutnoga "manufakturnog" načina ubijanja zatočenika takozvanim srbosjekom ili maljem.

Treća je varijabla bezrezervna podrška Srpske pravoslavne crkve četničkom pokretu te nejasan i nedorečen odnos Katoličke crkve spram NDH. Srpska pravoslavna crkva je od raspada SFRJ predvodnik rehabilitacije četništva, a oko "đenerala Mihajlovića" izgrađen je pravi kult mučenika, o čemu svjedoče i brojne ikone i freske u novoizgrađenim crkvama diljem Srbije i Re-

Srbijanska je historiografija odbacila samo marginalni nedićevski element koji je služio kao marioneta Hitlerova Reicha. Tako je stvorena kolektivna svijest o tome da su se Srbi u Drugome svjetskom ratu borili na čak dvije dobre strane

publike Srpske na kojima je prikazan u društvu drugih velikana koji danas obitavaju u "Nebeskoj Srbiji". Crkva u Hrvata ogradila se od ustaškog režima, a posebno se ističe uloga ondašnjega zagrebačkog nadbiskupa i blaženika Alojzija Stepinca koji je, prkoseći rasnim zakonima NDH, pomagao brojnim hrvatskim Srbima i Židovima. Ipak, brojni i često visoko pozicionirani pojedinci iz redova Katoličke crkve u posljednjih su dvadesetak godina više ili manje izravno branili i opravdavali tu marionetsku tvorevinu, ponajprije uspoređujući fašizam i komunizam, pri čemu se bezbožnički komunizam redovito prikazivao kao veće zlo od bogobojnog fašizma. Drugim riječima, katolički su vjernici često zbunjeni u pogledu na odnos prema ustaštvu, dok je apsolutna privrženost četničkom pokretu integralni dio srpskog pravoslavlja.

Četvrtu varijablu čini ono što politička psihologija naziva opasnim mentalitetom, to jest osjećaj da je zajednica ili skupina kojoj pripadamo pod nekom opsadom, da joj prijete opasnost, a u najgorem slučaju i uništenje. Takav se mentalitet u Srbiji pojavio za vrijeme NATO-va bombardiranja 1999, a odcjepljenje Crne Gore 2006. i (krnje) međunarodno priznanje neovisnosti Kosova 2008. samo su dodatno ojačali uvjerenje da postoji globalna urota protiv Srbije. Najnoviji neredi na Sandžaku i najava uspostave autonomije te povijesne regije od strane Narodnog vijeća Sandžaka, brojne su Srbe uvjerili da unutar svojih granica imaju petu kolonu koja će napadačima poslužiti kao trojanski konj kada dođe pravi trenutak za to. Jedna od posljedica opasnog mentaliteta jest veća homogenizacija vlastite etničke skupine – uz mnoštvo vanjskih neprijatelja i petokolonaša jednostavno nema mjesta za unutarnje sukobe između partizana i četnika. Hrvatsko društvo, najkasnije od mirne reintegracije Podunavlja 1998, više ne pati od sindroma vezanih za opasni mentalitet, pa se potpuno okrenulo unutarnjim razračunavanjima. Oštrica hrvatske desnice u prvom je redu okrenuta prema "domaćim izdajicama" koji su za "Judine škude" prodali hrvatske generale te se goste sa svojim kolegama iz srbijanske političke elite s kojima, navodno, latentno obnavljaju Jugoslaviju ili neku vrstu Jugosfere. Kako nema jasno definirana vanjskog neprijatelja i pete kolone unutar vlastitih granica, nema ni potrebe za unutarnjom homogenizacijom, što rezultira živim i burnim sukobom "partizana i ustaša".

Zaključak i preporuke

Kad je riječ o srbijanskom slučaju, ponajprije treba imati na umu dugu državnu tradiciju i državničku mudrost koje Srbija pokazuje u pitanju izgradnje nacionalnog identiteta. Kraljevina Srbija uspostavljena je iste godine kada je francuski politički filozof Ernest Renan na pariškoj Sorboni održao slavno predavanje pod nazivom "Što je to nacija?" U njemu je, među ostalim, kazao: "Zaborav i povijesna pogreška esencijalni su čimbenici u izgradnji nacije". Beograd njegove riječi i danas shvaća vrlo ozbiljno, pa su zaborav četničkih zločina i povijesna pogreška u vrednovanju uloge četništva u Drugome svjetskom ratu doista postali esencijalni čimbenici u izgradnji ili, bolje rečeno, održavanju srpskoga kolektivnog "Mi". U usporedbi sa Srbijom, Hrvatska se te 1882. godine bavila preživljavanjem unutar Austro-Ugarske, a o nacionalnoj državi mogla je samo sanjati. Takvo je stanje umnogome bilo i sljedećih stotinjak godina. Nepovoljniji uvjeti i nedostatak "državničkog *knowhowa*" razlozi su zbog ko-

jih Hrvatska i danas ima problema u oblikovanju nacionalnog identiteta. Delegitimacija i "crnih" i "crvenih" u Hrvatskoj je dekonstruktivistička, štetna, nelogična i besmislena. Ona bi imala opravdanje samo da je Hrvatska u Drugome svjetskom ratu imala treću opciju – seljački pokret otpora pod vodstvom tada neprikosnovenoga političkog vođe hrvatskog naroda Vladka Mačeka. Kako toga nije bilo ni u tragovima, Hrvatska mora graditi i oblikovati suvremeni nacionalni identitet na povijesnoj činjenici da je bila na strani pobjednika u Drugome svjetskom ratu. Stoga nema druge opcije nego se pozitivno odnositi prema hrvatskom antifašizmu, pa čak i ako je bio prvenstveno komunistički. Na to nipošto ne treba gledati kao na pokušaj rehabilitacije komunizma kao ideologije i poretka, nego isključivo kao na njegovanje pobjedničkoga nacionalnog identiteta. To ne bi trebalo biti suviše problematično s obzirom na to da je NOB bio ponajprije narodnooslobodilački, a tek na drugom mjestu socijalno-revolucionarni pokret. Štoviše, Hrvatska se u NOB-u izborila za granice koje su pola stoljeća kasnije obranjene u Domovinskom ratu, pa je prirodno da o oba rata postoji konsenzus ključnih političkih aktera kao o dvjema važnim kari-kama u neprekinutom lancu moderne nacionalne povijesti.

Bilješke

- 1 V. <http://www.index.hr/images2/MesicVideo.wmv> (5. listopada 2011).
- 2 Ili, kako je to živopisno opjevano u jednoj vrlo popularnoj pjesmi iz 2002: "Antikristi i masoni, komunisti, ovi, oni...".
- 3 Milan Nedić bio je predsjednik Ministarskog savjeta Vlade nacionalnog spasa (1941–1944).
- 4 Pokazalo se da je radi navodne zaštite civilnog stanovništva od osvetničkih akcija Wehrmachta prečesto sklapao dogovore s okupacijskim snagama.

Literatura

- Cvijic, S. (2008). *Swinging the Pendulum: World War II History, Politics, National Identity and Difficulties of Reconciliation in Croatia and Serbia. Nationalities Papers.* (36) 4.
- Perica, V. (2002). *Balkan Idols. Religion and Nationalism in Yugoslav States.* Oxford: Oxford University Press.
- Renan, E. (1882). *Qu'est-ce qu'une nation?* http://fr.wikisource.org/wiki/Qu%2%80%99est-ce_qu%2%80%99une_nation_%3F (5. listopada 2011). ■